

Zbigniew W. Rykowski
Pracownia Socjologii Wypoczynku
Instytut Turystyki
/CPBP 08.06/

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych

Temat II.1.1.: "Potrzeby i wzory społeczne wypoczynku"

Podtemat I: Wakacje Polaków 1960-1985 w badaniach realizowanych poza Głównym Urzędem Statystycznym

Opracowanie: Przemiany we wzorach społecznych wakacji w Polsce w ostatnim ćwierćwieczu na podstawie wyników badań Ośrodka Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych przy Komitecie d.s. radia i telewizji "Polskie radio i telewizja"

Treść:

- I. Wprowadzenie**
- II. Dynamika ruchliwości wakacyjnej**
 - 1. Wzrost popularności wyjazdów wakacyjnych w latach 1960 - 1974. Wyjaśnienia i implikacje zjawiska.**
 - 2. Ruchliwość wakacyjna w świetle nowych tendencji z lat 1974 - 1986.**
- III. Typowe sposoby spędzania wakacji w latach 1960 - 1986**
Przemiany.
- IV. Podsumowanie**
- V. Literatura cytowana i źródła z których zaczerpnięto dane empiryczne.**

Wprowadzenie

Już od ponad dziesięciu lat sytuacja społeczno-ekonomiczna w naszym kraju określana jest jako kryzysowa. Interesujące jest więc, jak odbija się to na sposobie spędzania wakacji przez Polaków. Głosy publicystów sugerują, że regres w tym zakresie jest podobny jak i w innych sferach życia społecznego. Czy wyniki badań prowadzonych systematycznie od dłuższego czasu to potwierdzają? Czy zmieniają się społeczne wzory wakacji? Jak wygląda dzisiaj realizacja oczekiwań na egalitaryzację warunków wypoczynku wakacyjnego w ~~w warunkach~~ nowego ustroju? Odpowiedzi na te pytania szukać będę analizując wyniki badań OBOPiSP prowadzonych od 1960 roku.

Początkowo - tj. w latach: 1960, 1961, 1962, 1963, oraz na przełomie 1974 i 1975 roku - korzystano z prób udziałowych ogółu mieszkańców miast w wieku 16 i więcej lat. Od 1974 roku badania nad wypoczynkiem wakacyjnym prowadzone są przez OBOPiSP w oparciu o próbę ogólnopolską, reprezentatywną dla wszystkich Polaków, którzy mają co najmniej 15 lat /charakterystykę prób podaje na podstawie oceny samych autorów badań, ponieważ opisu sposobu ich konstruowania w analizowanych opracowaniach wyników badań przeważnie nie było/. Inny sposób doboru próby powoduje więc, że wyniki badań realizowanych systematycznie od 1974 roku są z wcześniejszymi bezpośrednio nieporównywalne. Forma prezentacji danych sondażowych w raportach udostępnionych przez OBOPiSP uniemożliwia przy tym dokonanie przeliczeń pozwalających na przeprowadzenie wtórnej analizy porównawczej.

Trudno jednak jest rezygnować całkowicie z szansy porównania wyników odnoszących się do tak długiego okresu. Postanowiłem

więc uczynić punktem wyjścia analizę wyników badań ludności miast z lat 1960-1974. Dokonana zostanie w ten sposób diagnoza wybranych zjawisk związanych z wypoczynkiem wakacyjnym i charakterystycznych dla przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Formułowane na tej podstawie interpretacje, oceny, hipotezy, wyjaśnienia i wnioski /także przez innych autorów/ będę się starał następnie skonfrontować z wynikami badań późniejszych - już ogólnopolskich, lecz wykorzystujących podobne techniki zbierania danych, charakterystyczne dla warsztatu OBOPiSP. Być może pewne sądy trzeba będzie zweryfikować, znając dalszy rozwój wypadków.

Dynamika ruchliwości wakacyjnej

1. Wzrost popularności wyjazdów wakacyjnych w latach 1960-1974. Wyjaśnienia i implikacje zjawiska

Badanie z 1960 roku przyniosło wyniki, które odnoszą się do końca dekady lat pięćdziesiątych. Pytano bowiem o częstotliwość wyjazdów wakacyjnych w ciągu czterech ostatnich lat. To samo pytanie powtórzono w badaniu z 1974 roku. Pozwala to na porównanie częstotliwości wyjazdów w latach 1957-1960 i 1970-1973.

Odpowiedzi na pytanie o to, jak często w ciągu 4 lat poprzedzających badanie respondent wyjeżdżał na wakacje, można traktować jako jeden ze wskaźników ruchliwości wakacyjnej. Dane odnoszące się do wybranych kategorii społeczno-zawodowych i kategorii wykształcenia pozwalają stwierdzić spadek odsetka osób, które przez kilka lat nie wyjeżdżały na wakacje i zarazem wzrost odsetka osób deklarujących, że wyjeżdżały co najmniej raz.

/Skórzyński i in. 1976/. Procent ten dotyczył poszczególnych kategorii badanych w różnym stopniu, za wyjątkiem osób z wyższym wykształceniem. /Tab. 1 i 2/. Można więc na tej podstawie mówić o wzrastającej ruchliwości wakacyjnej Polaków pomiędzy schyłkiem lat pięćdziesiątych i początkiem siedemdziesiątych.

Tab. 1.

Częstotliwość wyjazdów w ciągu 4 lat poprzedzających badanie	Robotnicy wykwalifikowani		Robotnicy niewykwalifikowani		Pracownicy umysłowi	
	1961	1974	1961	1974	1961	1974
ani razu	52	35	31	18	21	13
co najmniej raz	48	64	69	82	79	87
/N = 100 %/	/202/	/181/	/517/	/440/	/503/	/375/

Tab. 2.

Częstotliwość wyjazdów w ciągu 4 lat poprzedzających badanie	W y k s z t a ł c e n i e							
	Podstawowe		Średnie nieukończone lub zasadn. zawodowe		Średnie ukończone		Wyższe ukończone i nieukończone	
	1961	1974	1961	1974	1961	1974	1961	1974
ani razu	38	24	29	18	17	11	8	8
co najmniej raz	62	76	69	82	82	88	91	92
/N = 100 %/	/752/	/561/	/201/	/168/	/283	/234/	/106/	/64/

Innym wskaźnikiem wzrastającej ruchliwości wakacyjnej jest spadek odsetka osób spędzających doroczny wypoczynek wakacyjno-urlopowy bez opuszczania swego miasta. Autorzy artykułu, z którego zaczerpnięte zostały przytaczane dane, określają go jako "kluczowy" dla oceny ogólnej kultury wakacyjnej społeczeństwa" /ibidem: 45/. Odsetek ten zmniejszył się wyraźnie z 41,6% w 1960r. do 32,0% w 1974 roku /w pozostałych latach wynosił ^{od} odpowiednio:

1961 rok - 39,6%, 1962 - 38,0%, 1963 - 39,1%, 1967 - 37,4%, 1970 - 37,2%/. Było to więc kolejnym potwierdzeniem wzrastającej ruchliwości wakacyjnej mieszkańców miast i dawało asumpt do podkreślenia, że "w ciągu ostatniego piętnastolecia nastąpił w Polsce znaczny wzrost ruchliwości wakacyjnej ludności miejskiej" /ibidem/. W innej publikacji, opartej na wynikach tych samych badań, można było przeczytać, że "truizmem byłoby twierdzenie, że globalna wielkość wyjazdów na wypoczynek doroczny wzrosła" /Strzeszewski, 1980: 80/.

Wzrost ruchliwości wakacyjnej wyjaśniano w sposób, który można przedstawić przy pomocy schematu /Rys. 1/. Jako wskaźniki zjawiska tej ruchliwości przyjmowane właśnie wzrost częstotliwości wyjazdów lub spadek odsetka osób spędzających urlop w swoim mieście. Większa ruchliwość wakacyjna miała być spowodowana bezpośrednio przez poprawę warunków życia. Składać się na nią miały w szczególności wzrost stopy życiowej, poprawa warunków mieszkaniowych i warunków pracy. Kolejną przyczyną miał być wzrost kultury czasu wolnego, a w szczególności kultury wypoczynku, wyrażający się m.in. w chęci zmiany otoczenia przestrzennego na czas rekreacji, w rozwoju potrzeb i zamiłowań wakacyjne-wypoczynkowych, oraz umiejętności ich zaspokajania. Jako wskaźniki poprawy warunków życia przyjmowane np. średni dochód miesięczny, przypadający każdemu członkowi rodziny respondenta lub wielkość jego miasta. Zakładano też, że cechy osobowe znamionujące właściwą badanemu kulturę wypoczynku warunkowane są przez wykształcenie. Zakładano wreszcie, że zwiększona ruchliwość wakacyjna ma pośredni związek z realizowaną polityką społeczną państwa.

Sposób wyjaśniania zjawiska był więc dość przejrzysty i prosty, jak zwykle bywa, kiedy obserwowane zmiany są zgodne z kie-

Wskaźniki:

średni miesięczny
dochód
na członka rodziny

wielkość miasta

POPRAWA WARUNKÓW ŻYCIA

stopa życiowa

warunki mieszkaniowe

warunki pracy

Wskaźniki:

większa
częstotliwość
wyjazdów

wykształcenie
formalne

WYKSZTAŁCENIE

WZROST KULTURY CZASU WOLNEGO

WZROST KULTURY WYPOCZYNKU

chęć zmiany otoczenia
na czas rekreacji

rozwój potrzeb i zamiłowań
wakacyjno-wypoczynkowych

rozwój umiejętności zaspoka-
jania potrzeb wypoczynkowych

WZROST RUCHLIWOSCI WAKACYJNEJ

spadek
odsetka
spędzających
urlop
w swoim
mieście

POLITYKA SPOŁECZNA PAŃSTWA

POPRAWA WARUNKÓW
WYPOCZYNKU

urlopy, ośrodki
wczasowe itd.

runkiem oczekiwań. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że takie rozumowanie było typowe dla pierwszej połowy lat siedemdziesiątych. Równie charakterystyczne wydaje się podkreślanie, że upowszechnianie się wyjazdów na wakacje było szczególnie dynamiczne właśnie w tym pięcioleciu /ibidem: 38, 39, 45, 49/, co zapewne zresztą było zgodne z prawdą.

W taki sposób wyjaśniali wzrost ruchliwości wakacyjnej autorzy artykułu, który napisany został na podstawie wyników badań OBOPiSP z lat: 1960, 1961, 1962, 1963 i 1974, oraz zrealizowanych w ten sam sposób badań COIT-GKKFiT z 1967 i 1970 roku /Skórzyński i in. 1976/. Twierdzenia dotyczące przyczyn rozwoju turystyki wakacyjnej były więc tam weryfikowane w oparciu o dość bogaty zbiór danych empirycznych. Uzyskane korelacje potwierdzały zaś, że częstotliwość wyjazdów jest tym większa, im wyższe są: wykształcenie i pozycja statusowa respondenta. Im wyższe ma on wykształcenie i dochód, oraz im więcej mieszkańców liczy jego miasto, tym bardziej prawdopodobny był - w świetle tych samych wyników badań - jego wyjazd na wakacje.

Przeprowadzona analiza czynnikowa pozwoliła w pełniejszy sposób scharakteryzować siłę wpływu poszczególnych zmiennych niezależnych. Została wysunięta hipoteza głosząca, że "ruchliwość wakacyjną tłumaczyć można w większym stopniu zróżnicowaniem potrzeb różnych grup osób /wyodrębnionych według ich wykształcenia lub przynależności do grupy zawodowej, a więc środowiskowej/, aniżeli samą ich sytuacją materialną" /Strzeszewski 1978: 27/.

Powyższą hipotezę potwierdziły zresztą później rezultaty prowadzonych różnymi metodami badań. Na przykład analiza wyników badania GUS budżetów gospodarstw domowych z 1974 roku dała podstawę do stwierdzenia, że "w ramach konsumpcji usług i artykułów

w zakresie sportu, turystyki i wypoczynku wpływ dochodu jest wyraźnie związany z poziomem wykształcenia", i "czynnikiem pierwszorzędym w wyznaczaniu rozwoju tej sfery staje się wykształcenie, natomiast dochód staje się czynnikiem drugoplanowym" /Małachowska 1982: 179, 182/. Do podobnego wniosku doprowadziła analiza wyników badania, które objęło kilka krajów socjalistycznych, a w tym Polskę, w 1979 roku. Okazało się, że wielkość dochodu /per capita/ może wyjaśniać zmienność udziału wypoczynku urlopowego w przypadku pracowników umysłowych, lecz z reguły nie wyjaśnia jej w przypadku robotników. Spośród kilku uwzględnionych w badaniu czynników, jedynie poziom urbanizacji miejsca zamieszkania zachowywał ważność dla wyjaśnienia wariacji udziału wypoczynku podczas urlopu /Jarosińska 1984/. Wpływ wielkości miejsca zamieszkania /liczby mieszkańców miasta/ na ruchliwość wakacyjną stwierdzono również w badaniach OBOPiSP oraz COIT-GKKFiT, o których była mowa wcześniej /Skórzyński i in. 1976/.

Wyniki tych badań skłaniały badaczy do różnych ocen. Jednym narzucała się "refleksja", że oto w trzydzieści lat po II wojnie światowej obserwujemy tak dobitne przykłady procesów egalitaryzacji społecznej jak /.../ niwelowanie się istotnych różnic obyczajowych między maturzystami i robotnikami po szkole zawodowej, które to kręgi przecież - przed ostatnią wojną - reprezentowały dwa bardzo odmienne i odległe światy kultury, rozrywki, wypoczynku..." /Skórzyński i in. 1976: 38/. Na podstawie tych samych danych można było jednak wyrokować inaczej: "Ponieważ wzrost ruchliwości wakacyjnej nastąpił we wszystkich grupach społecznych /.../, to utrzymują się nadal dość znaczne dysproporcje pomiędzy tymi grupami w korzystaniu z wypoczynku doręcznego poza

miejscom stałego zamieszkania" /Strzeszewski 1978: 28/. Zasadność tych sądów i przewidywań będę starał się zweryfikować w oparciu o dane sondażowe gromadzone przez OBOPiSP w latach następnych.

2. Ruchliwość wakacyjna w świetle nowych tendencji z lat: 1974 - 1986

Na podstawie rezultatów systematycznie prowadzonych badań można przedstawić jak w ciągu 12 lat kształtowała się proporcja pomiędzy wyjeżdżającymi i nie wyjeżdżającymi na wakacje w populacji ogólnopolskiej /Tab. 3/. Dynamika przemian w pierwszej połowie tego okresu jest w zasadzie podobna do tej z lat sześćdziesiątych i początku - siedemdziesiątych. Jednocześnie ocena tego okresu dokonana z punktu widzenia 1982 roku jest diametralnie odmienna. Jak pisze autor przygotowanego wówczas raportu: "Zjawisko wyjeżdżania na wypoczynek w ciągu ostatnich 8 lat charakteryzowało się wielką stabilnością" /Szostkiewicz b.d.:5/.

Tab. 3.

%	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1986
Wyjechało	39	37	38	36	37	33	37	34	29	32	40	36
Nie wyjechało	60	63	61	63	63	67	63	64	71	67	60	64
Brak danych	1	-	1	1	-	-	-	2	-	1	-	-

Ocenę tę można byłoby rozciągnąć także na okres poprzedzający 1974 rok, gdyby nie szczególnie wysoki odsetek wyjeżdżających /i jednocześnie wyjątkowo niski odsetek nie ruszających się ze swego miejsca zamieszkania/ w tym właśnie roku. Ponieważ jednak ani wcześniej /w odniesieniu do mieszkańców miast/, ani przez

następnych lat osiem ruchliwość wakacyjna nie osiągnęła poziomu z roku 1974, nie wydaje się, aby słuszne było przyjmować ten właśnie - tak wyjątkowy rok - jako punkt odniesienia dla oceny trendu.

Wydaje się, że w świetle danych dla całego okresu 1960-1986 /pomimo ich nieporównywalności/ należałoby ^{wzruci, że} optymistyczne wnioski diagnostyczno-prognostyczne z początku lat siedemdziesiątych ^{nie potwierdziły się.} ~~wartości~~ częściowe przynajmniej ~~potwierdziły~~. Znajomość tych danych skłaniałaby do tego, aby pierwsze symptomy załamania dostrzegać już pod koniec lat siedemdziesiątych, wskazując 1979 rok jako początkowy dla tej tendencji.

Wartość wskaźnika ruchliwości wakacyjnej dla 1979 r. nie odbiega od jego wartości w pierwszych latach następnej dekady, na tle których wyjątkowy okazuje się 1980 rok /ale też był to rok ze wszech miar wyjątkowy/. Szukając dodatkowych argumentów na poparcie tezy o tym, że sytuacja zaczęła pogarszać się już pod koniec lat siedemdziesiątych, można byłoby wskazać na załamanie polskiej gospodarki - tak już widoczne w czasie "zimy stulecia", która poprzedzała właśnie pierwszy "chudy" rok turystyki wakacyjnej. Załamanie w sferze turystyki mogło być spotęgowane, podyktowanym zbyt optymistyczną oceną pierwszej połowy dekady i wyczerpywaniem się rezerw systemu gospodarczego, zaprzestaniem dotowania turystyki.

Jak wiadomo, od 1975 roku wpływy do budżetu państwa z turystyki zaczęły przewyższać wydatki na ten cel /Mazur 1985: 21/.

Najmniej osób wyjechało na wakacje w 1982 roku, kiedy to wskaźnik ruchliwości osiągnął najniższy poziom od 1974 roku. Poziom najwyższy w całym tym okresie osiągnął on jednak już

w dwa lata później, a wartości tego wskaźnika pomiędzy 1979 rokiem a 1986 rokiem nie odbiegają w sposób drastyczny od jego wartości w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Mogłoby to przemawiać na rzecz hipotezy, że kryzys gospodarczy nie spowodował kryzysu gospodarki turystycznej, która funkcjonuje na poziomie określonym przez przekształcenia w tej sferze dokonane w latach 1978-1979 /Mazur, 1985: 20/. Jeżeli hipoteza ta nie jest trafna, to przekonamy się o tym w latach najbliższych.

Doświadczenie z minionych lat nakazuje szczególnie zwracać uwagę na wskaźniki charakteryzujące grupy o niższym statucie. Wyraźny spadek odsetka osób spędzających wakacje poza miejscem zamieszkania odnotowano bowiem najpierw w grupach robotników niewykwalifikowanych i wykwalifikowanych /1975 rok/, a dopiero 4 lata później - w grupie pracowników umysłowych /Tab. 4 i 4a/. Przy czym w tej ostatniej grupie odnotowano spadek kilkunastoprocentowy, wobec kilkuprocentowego spadku w grupach pozostałych /max. 10% dla robotników niewykwalifikowanych/. Dane sondażowe dla 1983 roku i 1986 roku pokazują jednak, że pracownicy umysłowi bardziej niż inni odczuwają obciążenie swoich budżetów wyjazdami urlopowymi.

Tab. 4.

Spędzający wakacje poza miejscem zamieszkania /%/	1974	1975	1978	1980	1982	1983	1984	1986
robotnicy niewykwalifikowani	22	21	16	15	12	22	22	22
robotnicy wykwalifikowani	35	35	30	36	30	30	40	37
pracownicy umysłowi	62	59	63	62	46	48	57	58
rolnicy	3	3	8	8	6	12	16	5

Tab. 4a.

Spędzający wakacje poza miejscem zamieszkania / % /	Tylko mieszkańcy miast			
	1960	1963	1967	1974
robotnicy niewykwalifik.	32	37	38	45
robotnicy wykwalifikow.	46	56	52	67
pracownicy umysłowi	64	71	78	80

Prowadzone innymi metodami badania również wskazują na to, że pracownicy umysłowi /a konkretnie inżynierowie/ bardziej niż robotnicy odczuwają w ostatnich latach pogorszenie się zaspokajania potrzeb w zakresie czasu wolnego /Wnuk-Lipiński, 1987: 374/. Na podstawie danych OBOP i SP można z kolei stwierdzić, że subiektywne oceny stopnia obciążenia budżetów wyjazdami urlopowymi nie są w ostatnich latach ustabilizowane /Tab. 5./. Trudności finansowe są, obok niemożności pozostawienia domu i rodziny bez opieki, jedną z dwu głównych przyczyn niewyjeżdżania na wakacje /Tab. 6/.

Tab. 5.

Ociążenie budżetu domowego wyjazdem na wypoczynek	1976	1978	1979	1982	1983	1986
bardzo duże i dość duże	34	38	40	50	48	59
niezbyt wielkie i bardzo małe	58	60	58	38	47	40
trudno powiedzieć i brak danych	8	2	2	13	5	1

Tab. 6.

Przyczyny niewyjeżdżenia	1974	1978	1979	1982	1983	1986
względy finansowe	35	19	23	32	30	26
opieka nad domem i rodziną	33	36	34	30	30	27
opieka nad gospodarstwem rolnym			24	20	22	
brak ochoty	8	13	11	16	16	8
konieczność prac domowych	32	19	20	14	13	14

Typowe sposoby spędzania wakacji w latach
1960-1986. Przemiany

Dyskusja wokół turystyki wakacyjnej koncentruje się w latach osiemdziesiątych na rozważaniu zagrożeń. Zupełnie inaczej było w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, kiedy wydawało się, że "weszliśmy prawdopodobnie w epokę, w której jednym z wyrazów różnic społeczno-kulturalnych jest i będzie w coraz większym stopniu już nie tyle sam fakt spędzenia urlopu poza swoim miastem, ile sposób jego spędzenia, sam charakter wakacji" /Skórzyński i in. 1976: 38/. Wiele uwagi poświęcono więc tzw. formom spędzania wakacji.

W tabeli przedstawiony został inwentarz typowych dla lat ~~sześdziesiątych i pierwszej połowy lat siedemdziesiątych~~ ~~siedemdziesiątych i pierwszej połowy lat siedemdziesiątych~~ ^{siedemdziesiątych} sposobów spędzania urlopu przez tych mieszkańców miast, którzy zdecydowali się ^odpoczywać poza swoim miejscem zamieszkania /Tab. 7/. Spośród przemian jakie można było na podstawie badań zaobserwować podkreślano przede

wszystkim to, że malało znaczenie wyjazdów do rodziny na wieś. Znajdowało to wyraz zarówno w spadku odsetka osób korzystających z tej formy wypoczynku /łączył się on często z pracą w gospodarstwie/, jak i w zmniejszającej się jego roli na tle innych sposobów spędzania wakacji. Podkreślano również dynamiczny rozwój wczasów zakładowych, które zdystansować miały wkrótce wczasy FWP, odgrywające pierwszoplanową rolę do 1958 roku.

Tah. 7.

Sposoby spędzania wakacji poza miejscem zamieszkania / % /	Tylko mieszkańców miast				
	1961	1963	1967	1970	1974
u rodziny na wsi	35	33	21	22	19
u rodziny w innej miejscowości	x	14	17	11	15
na kwaterze wynajętej prywatnie, na letnisku itp.	10	11	14	13	15
na wczasach FWP	23	17	18	16	22
na wczasach zakładowych	9	7	12	16	28
na wczasach leczniczych lub w sanatorium itp.	x	8	7	8	10
na wędrowce turystycznej zorganizowanej /PTTK itp./	4	2	4	4	5
na wędrowce turystycznej indywidualnej	9	8			
na turystyce samochodowej	x	x	14	13	4
w pensjonatach "Orbisu" itp.	1	1	2	4	2
za granicą	x	x	5	5	10
inaczej	9	9	6	7	3
/N = 100 %/	/851/	/851/	/843/	/1241/	/691/

Kategorie odpowiedzi występujące w tab. 8 i 8a zostały wzięte z raportu OBOPiSP /Szostkiewicz 1986/, w którym uwzględniono dane dla 1983 roku i 1986 roku. Ponieważ w raporcie z 1983 roku /Wyjazdy ... 1983/ znajdują się dane w rozbiórce na bardziej szczegółowe kategorie /występujące także w zestawieniach dla 1981 roku i 1982 roku/, to możliwe było ustalenie że:

- 1/ wczasy wypoczynkowe lub kuracyjne to organizowane przez zakład pracy wczasy w ośrodku zakładowym, w ośrodku FWP i kwaterach prywatnych, oraz wczasy lecznicze lub sanatoryjne, a także organizowane samodzielnie wczasy "Gromady", PTTK, "Orbisu" lub innego biura turystycznego, wczasy w ośrodku jakiegos zakładu pracy, w ośrodku FWP, oraz wczasy lecznicze lub sanatoryjne;
- 2/ pobyt u rodziny na wsi w lub w mieście to wyjazd do rodziny /znajomych/ zamieszkałych na wsi, w mieście lub w miejscowości uzdrowskiej.

Krokiem następnym było zsumowanie odsetków dla analogicznych kategorii występujących w raporcie z badań OBOPiSP przeprowadzonych w 1981 i 1982 roku /Szostkiewicz 1982/. Dla 1979 roku, w związku z innym podziałem odpowiedzi w odpowiednim raporcie /Wacławska, 1980/ przyjęto, że kategorii "wczasy wypoczynkowe lub kuracyjne" odpowiada suma odsetków wskazań na wczasy FWP, zakładowe, wczasy "Orbisu", "Gromady", PTTK lub innego biura turystycznego oraz wczasy lecznicze i sanatoryjne a kategorii "pobyt u rodziny na wsi lub w mieście" odpowiada suma odsetków wskazań na pobyt u rodziny /znajomych/ zamieszkałych na wsi, w miejscowości uzdrowskiej lub w mieście.

Dla lat 1961-1974 w rubryce "wczasy wypoczynkowe lub kura-

cyjne" zgrupowano dane odnoszące się do wyjazdów na wczasy FWP, zakładowe, lecznicze lub sanatoryjne, oraz pobytu w pensjonatach "Orbisu" itp., a w rubryce "pobyt u rodziny na wsi lub w mieście" znalazły się odsetki wskazań na pobyt u rodziny na wsi lub w innej miejscowości. W przypadku pozostałych sposobów spędzania wakacji przez wyjeżdżających poza swoje miejsce zamieszkania różnie oczywistych przeliczeń nie można było dokonać.

Tab. 8.

Sposób spędzania wakacji poza miejscem zamieszkania	Tylko mieszkańcy miast				
	1961	1963	1967	1970	1974
wczasy wypoczynkowe lub kuracyjne	33	33	39	44	62
pobyt u rodziny na wsi lub w mieście	35	47	38	33	34

Tab. 8a.

Sposób spędzania wakacji poza miejscem zamieszkania	1979	1981	1982	1983	1986
wczasy wypoczynkowe lub kuracyjne	41	52	40	40	42
pobyt u rodziny na wsi lub w mieście	35	32	40	38	38

Ujednolicenie kategorii sposobów spędzania wakacji poza miejscem zamieszkania pozwala na skorygowanie formułowanych wcześniej twierdzeń. Dane z lat 1951-1974 i 1979-1986 pozwalają zauważyć, że w obu okresach mamy do czynienia z nieco odmienną tendencją jeżeli chodzi o wyjazd do rodziny. W pierwszym - jest to raczej stopniowe odstępowanie od takiego sposobu spędzenia wakacji,

a w drugim okresie - raczej wzrost zainteresowania nim. Przy czym w obu przypadkach zmienia się przede wszystkim odsetek osób spędzających wakacje u rodziny na wsi: z 35% w 1961 roku do 19% w 1974 roku oraz z 16% w 1979 roku do 23% w 1983 roku /w 1981 roku - 15%, 1982 roku - 24% spędziło wakacje na wsi, dla 1986 roku brak danych/.

Wyjazdy do rodziny nie mieszkającej na wsi nie wykazywały analogicznej zmienności w obu okresach. Trzeba też przyznać, że w ogóle odsetki osób spędzających wakacje u rodziny nie różniły się w poszczególnych latach radykalnie, za wyjątkiem 1963 roku, kiedy to szczególnie wiele osób zdecydowało się pojechać do krewnych z trudnych do wyjaśnienia powodów. Łatwiej wyjaśnić wzrost zainteresowania spędzeniem urlopu u rodziny lub znajomych po 1981 roku, na co wpłynął zapewne wzrost kosztów wypoczyniania w inny sposób. W sytuacji, gdy wyspecjalizowane instytucje oferują usługi w tym zakresie po coraz wyższych cenach, wzrosło zapewne znaczenie organizowania sobie wakacji "na własną rękę" /Tab.9/. Zostało to jednak wymuszone koniecznością, a nie powinno być traktowane jako wyraz tendencji do indywidualizacji sposobu spędzenia wakacji. Wskazuje na to brak bardziej zauważalnych zmian struktury preferowanych form spędzania wypoczynku wakacyjnego /Tab. 10/.

Tak. 9.

Sposób organizacji wyjazdów	1981	1982	1983
wyjeżdżający za pośrednictwem zakładu pracy, w którym jest zatrudniony respondent lub ktoś z rodziny	45	34	32
wyjeżdżający we własnym zakresie tzn. samodzielnie lub za pośrednictwem biur podróży	50	56	60
zarówno przez zakład pracy jak i we własnym zakresie	5	5	6
brak danych	x	5	2

Tab. 10

Sposób spędzenia wakacji poza miejscem zamieszkania		1981	1982	1983
Formy wypożyczynku organizowane przez zakład pracy	wczasy w ośrodku zakładowym	27	25	17
	wczasy w ośrodku PWP	8	4	5
	wczasy w kwaterach prywatnych	4	4	3
	pobyt na obozie przeznaczonym wyłącznie dla młodzieży, cały czas w tej samej miejscowości	3	3	2
	wczasy lecznicze lub sanatoryjne	3	2	4
	wczasy "Gromady", PTTK, "Orbisu" itp.	2	1	1
	obóz stały pod namiotami	0	1	1
	wyjazd zagraniczny	1	1	0
	obóz wędrowny, pieszy, rowerowy lub in.	1	0	2
	pobyt w jednej miejscowości na własnym namiocie lub przyczepie	0	0	2
Formy wypożyczynku organizowane samodzielnie	wyjazd do rodziny /znajomych/ na wsi	15	24	23
	wyjazd do rodziny/znajomych/w mieście	13	12	11
	pobyt w jednym miejscu we własnym namiocie lub przyczepie campingowej	4	6	10
	wynajęcie kwatery prywatnej indywidualnie bez udziału biura turystycznego	3	4	9
	wyjazd do rodziny /znajomych/ w miejscowości uzdrowiskowej	4	4	4
	pobyt w prywatnym domku letniskowym, własnym, rodziny, przyjaciół	1	3	4
	pobyt na obozie przeznaczonym wyłącznie dla młodzieży, cały czas w tej samej miejscowości	2	3	2
	wyjazd zagraniczny	6	3	8
	wczasy w ośrodku jakiegoś zakł.pracy	4	2	3
	wczasy "Gromady", PTTK, "Orbisu" itp.	2	2	5
	wędrówka piesza, rowerowa, auto-stop, z kolegami, z rodziną	2	2	1
	obóz wędrowny pieszy, rowerowy, prowadzony przez organizację lub instytucję	0	1	1

Tab.10 ciąg dalszy

podróż samochodem własnym, przy- jaciół przy ciągłych zmianach miejsca pobytu	1	1	2
wczasy lecznicze lub sanatoryjne	1	0	2
wynajęcie kwatery prywatnej poprzez PTTK lub inne biuro turystyczne	1	0	1
wczasy w ośrodku FWP	1	0	0
/N = 100 %/	/300/	/222/	/223/

W 1986 roku OBOPiSP podjął po raz pierwszy badanie preferencji związanych z pożądanym modelem wyjazdu wypoczynkowego. Około 1/2 respondentów wskazało model bierny /spekój, wysypianie się, plażowanie/ i 1/3 - model turystyczny /podróżowanie, wędrówki, zwiedzanie kraju/.

P o d s u m o w a n i e

Analiza wyników badań OBOPiSP z lat 1960-1986 skłania raczej do tego, aby podkreślać stabilizację ruchliwości wakacyjnej w naszym kraju. Na tle owej stabilizacji czymś wyjątkowym zdają się być okresy ożywienia i załamania. Okresem szczególnie szybkiego rozprzestrzeniania się zwyczaju wypoczyniania w czasie wakacji poza swoim miejscem zamieszkania była prawdopodobnie pierwsza połowa lat siedemdziesiątych. Jednak na podstawie wyników badań OBOP dałoby się udowodnić co najwyżej wyjątkowość 1974 roku, bo brak jest danych dotyczących lat 1971-1973, a wartość wskaźnika ruchliwości dla 1970 roku nie odbiega od jego wartości dla lat sześćdziesiątych. Wydaje się, że mimo tego można dość bezpiecznie

wyrokować, że początek lat siedemdziesiątych cechowało ożywienie w sferze turystyki wakacyjnej, jednak z perspektywy całego ówczesnego okresu ^{ten} ~~ten~~ należałoby określić jako wyjątkowy i krótkotrwały.

Wyniki badań OBOPiSP skłaniają raczej do przyjęcia tezy, że spędzanie wakacji poza miejscem zamieszkania jest zjawiskiem uwarunkowanym kulturalnym zapleczem jednostek, a nie zjawiskiem ekonomicznym. Zjawisko wyjeżdżania na urlop daje się bowiem dużo lepiej wyjaśnić za pomocą zmiennej "wykształcenia", niż za pomocą zmiennej "dochód", co potwierdzają zresztą nie tylko wyniki badań OBOPiSP, ale i innych placówek /także w odniesieniu do innych krajów/.

Wydaje się, że również zmienną "wielkość miejscowości, z której pochodzi respondent" należałoby traktować raczej jako wskaźnik pewnej formacji kulturalnej /urbanizacja/, niż jako wskaźnik poziomu warunków życia, jak to czyniono na początku lat siedemdziesiątych.

Kulturalne uwarunkowanie sposobu spędzania wakacji potwierdza także kolejność rezygnacji z wyjazdu na wypoczynek w przypadku załamania przez poszczególne grupy społeczno-zawodowe. Jak dowodzi sytuacja z przełomu siódmej i ósmej dekad, rezygnują najpierw grupy mniej wyrobione kulturalnie /robotnicy/, a później bardziej wyrobione /pracownicy umysłowi/. Wyższe poczucie deprymacji potrzeby wypoczynku u inteligencji może potwierdzać, że dla oceny własnej sytuacji w tym zakresie i podejmowania określonego postępowania większe znaczenie ma raczej sfera wartości duchowych niż materialnych.

Konsekwencją zaliczenia wypoczynku wakacyjnego do zjawisk kulturalnych jest - po pierwsze - sceptycyzm co do możliwości szybkiej i skutecznej egalitaryzacji w tej sferze pod wpływem poprawy sytuacji materialnej ludności i takiej polityki społecznej państwa, która stwarza warunki dla spędzania urlopu poza swoim miejscem zamieszkania. Wpływ tych czynników jest nietrwały, o czym przekonuje przykład obserwowanej na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tendencji do rezygnacji ze spędzania wakacji u rodziny na wsi, która łatwo ulega odwróceniu, gdy taki sposób wykorzystania urlopu okazał się znowu opłacalny - i można było zobaczyć, jak "po czterdziestu latach specjalnej polityki społecznej państwa, mającej na celu egalitaryzację dostępu społeczeństwa do uczestnictwa w turystyce wakacyjnej - traktowanej jako szansa środowisk upośledzonych w sferze regeneracyjnej i kulturalnej - znajdujemy się w niektórych podstawowych sprawach z powrotem w punkcie wyjścia. Koło się zamknęło" /Skórzyński 1984: 18/.

Powyższe dotyczy sposobów spędzania urlopu, bo samo zjawisko ruchliwości wakacyjnej stosunkowo słabo poddaje się kryzysowi gospodarczemu. Nawet niekorzystny jego zbieg na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych z zaprzestaniem dotowania przez budżet państwa turystyki, co było zresztą spowodowane zapewne kryzysem, nie ^{wynosił} ~~ograniczył~~ - jak na razie - radykalnego załamania się obserwowanych od lat tendencji w tym zakresie /choć pewien regres daje się oczywiście zauważyć/. Oczekiwanie takiego właśnie rozwoju sytuacji należałoby także oczekiwać w konsekwencji założenia, że wypoczynek wakacyjny to zjawisko przede wszystkim kulturalne.

Sądzę więc, że załamanie w sferze wypoczynku wakacyjnego obserwowane w latach osiemdziesiątych nie ma charakteru głębokiego kryzysu na tle całego okresu 1960-1986. Dodatkową przyczyną stosunkowo łagodnego przebiegu załamania w turystyce wakacyjnej wydaje się to, że sfera ta nie została zmonopolizowana przez państwo /pomimo takich tendencji do 1958 roku/. Dzięki temu, gdy kryzys obejmuje upaństwowioną gospodarkę, to pozostaje zawsze możliwość organizowania sobie wakacji na jej obrzeżach, zaś spędzanie urlopu we własnym zakresie - jak pokazują wyniki OBOPiSP z lat ostatnich - staje się coraz bardziej popularne.

Literatura cytowana i źródła z których zaczerpnięto
przytaczane dane empiryczne

JAROSIŃSKA Maria. Wypoczynek urlopowy pracowników przemysłu w krajach socjalistycznych. Studia Socjologiczne 1984 nr 2 s. 57-86.

KOPROWSKA Teresa. Wzory dorocznego wypoczynku. Aktualności radiowo-telewizyjne 1978 nr 14 s. 5-11.

MAŁACHOWSKA Urszula. Dystanse w konsumpcji dóbr i usług kulturalnych. Kultura i Społeczeństwo 1982 nr 1/2 s. 173-182.

Mazur Adam. Turystyka w gospodarce narodowej. Biuletyn Głównego Komitetu Turystyki 1985 nr spec. C "Turystyka w 40-leciu PRL" s. 4-21.

SKÓRZYŃSKI Zygmunt. Podstawowe problemy społeczne turystyki polskiej w połowie lat osiemdziesiątych. Próba charakterystyki. Problemy Turystyki 1984 nr 4 s. 12-21.

SKÓRZYŃSKI Zygmunt; Michał STRZESZEWSKI, Marek ZURN. Dynamika społecznych wzorów wakacyjnych w Polsce w ostatnim piętna-

stoleciu /1960-1975/. Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki
Warszawa 1976 nr 4 s. 34-52

STRZESZEWSKI Michał. Wypoczynek wakacyjny mieszkańców miast
OBOPiSP Warszawa 1978.

Społeczny zasięg wyjazdów wypoczynkowych & uwagi o metodach
badania i dynamice zjawiska. W: Rozwój turystyki w Polsce
w świetle badań Stan i perspektywy. Red. S. Ostrowski.
Instytut Turystyki Warszawa 1980 s. 73-83.

SZOSTKIEWICZ Stefan. Wyjazdy wypoczynkowe w roku 1982 /Raport
z badania/ OBOPiSP /maszynopis/ Warszawa b.d.

Rzeczywiste i upragnione wyjazdy wypoczynkowe /Raport z badania
w roku 1986/. OBOPiSP /maszyn. powiel./ Warszawa 1986.

WACŁAWSKA Pelagia. Wyjazdy wypoczynkowe ludności Polski w świe-
tle badania ankietowego z listopada 1979 roku. W: Rozwój
turystyki... s. 131-135.

WNUK-LIPIŃSKI Edmund. Ocena zmian w poziomie zaspokożenia
potrzeb. W: Nierówności i upośledzenia w świadomości społecz-
nej. Raport z badania. Red. E. Wnuk-Lipiński. IFiS PAN
Warszawa 1987 s.313-376.

WYJAZDY wypoczynkowe w roku 1983 /Raport z badania/, OBOPiSP
/maszyn.powel./ Warszawa 1983 /w nieco zmienionej formie
jako Wypoczynek.../.

WYJAZDY wypoczynkowe w roku 1984. OBOPiSP /maszyn. powiel./
1985.

WYPOCZYNEK w formach turystycznych w 1983 roku w świetle son-
dażu socjologicznego. Biuletyn Głównego Komitetu Turystyki
1984 nr 13 s. 22-52.

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych